

FRIEDEBERT TUGLAS

(1886–1971)

On tarvis mõista, et vorm on ainult sisu välimus. Kes kirjutab ilusat stiili, näeb ilusat sisu. Sügavaid, peeni, teravalt liigitatud tundmuse võib ainult peene, valitud ja viimistletud sõnalise materjaliga väljendada. Kuid nagu külm, hingetu, vaevaga väljahigistatud sisu, nii on hingetu ning pingutatud vorm kunstiliselt vääritud. Nähkem ilusat sisu, et võiksimme saavutada ilusat vormi!

„Marginaalia“

Friedebert Tuglas, keda on omal ajal nimetatud kirjanduspaavstiks, hämmastab oma loomingu žanrilise mitmekesisusega. Ta on kirjutanud uurimusi, kriitikat, reisikirju, memuaare. Tal on kaks omapärast, novelliliku ülesehitusega romaani: „Felix Ormusson“ (1915) ja „Väike Illimar“ (1937). Tuglas on viljelnud proosa pisivorme, laaste:

Rong läbib kevadist maastikku. Kõik pakatab esmavärskuses. Toomingad, kullerkupud, pääsusilmad. Varsakabjuss ojaäär on kui kollane pael.

Valitseb lämmatav kuumus. Ees lillatab must äikesepilv. Me tormame ses lõõsas nagu vastu õhetav-musta müüri. Siis paiskub äkki vastu aknaid suuri, sooje piisku. Katusel rabin, trummeldus, äikese kume korin läbi rongi müрина. Hämarus, voolav vesi, välgu sinine valgus.

Ja siis helenemine, värskendus. Rohi kahel pool läigib nagu pestud.

Maantee vingerdab raudtee kõrval. Seal sõidab mees redelvankriga. Äkki hirmub hobune pikse põrinast ja rongi mürinast. Ta kargab püsti ja pistab helendavas vihmas lõhkuma. Nii kihutab ta võistu rongiga. Väike beež varss hüpleb abitult ta kõrval.

Aga nüüd avardub kaugus. Viikerkaare look viskub ühest taeva äärest teiseni. Ja rong kihutab selle nagu värvilise värava poole – ometi seda saavutamata, nagu ei saavutata Unelmate Maa väravat.

„Kujutuspäevikust I“ raamatust „Unelmate maa“, 1942

Tuglase loomingus leiame mitmesuguseid kombinatsioone, segavorme. Põhiliselt kriitika valdkonda esindavate **marginaalide** (lühikesed nn ääremärkused) kõrval leidub üksikuid pea täielikult kunstilise **miniatuurina** või laastuna kujundatud palasid. Kõige tähtsam ja eesti uuema lühiproosa arengu seisukohast tähenduslik on Tuglase **novellitika**. Selle ümber koondub kirjaniku muu looming.

Novellid

Tuglas järgis klassikalise novelli põhimõtteid, kuid viis sisse ka uuendusi ning kujundas isikupärase novellitüübi. Seda iseloomustab sümbolistlik kujutuslaad ja tugev lüüriline (luulele omane) alge.

Tuglase novellid haakuvad omavahel mitmeti, moodustades niiviisi tervikuid.

Sarnased teemad ja ideed:

inimesele mõistetamatu elusaatus,
armastuse jõud ja traagika,
kättesaamatu vabadus,
paheline ja priiskav nauding, lõbuajanu.

Analoogilised sõlmsündmused:

astumine tundmatusse maailma,
vastuhakk isandale (saatusetele),
ajutiselt saavutatud võim, lüüasaamine,
katastroofid ja õudused.

Tüüpilised tegelased:

täiskasvanute maailmaga kokkupuutuvad lapsed,
agressiivsed valitsejad,

Novellid „Merineitsi“, „Kangastus“, „Inimese vari“, „Taevased ratsanikud“ ja „Arthur Valdes“ on koondatud 1922. aasta kogusse „Raskuse vaim“.

passiivsed lihtinimesed,
mitmesuguseid inimlikke omadusi kehastavad
loomad.

Iseloomulikud loodus- ja miljöökujutused:

reaalsuse ja fantastika põimimine,
korduvad värvid,
loodusdetailid ja esemed.

Mõnest teemast, sellega haakuvatest tegelastest ja miljööst

SAATUSLIKU ARMASTUSE teemat võib vaadelda novel-
lide „Toome helbed”, „Inimesesööjad”, „Maailma lõpus” ja
„Inimese vari” põhjal.

„Toome helbed” on armastuse aimamise lugu. Väikesest
tüdrukust peategelane näeb ja tajub esmakordselt täiskas-
vanute maailma üht kesket jõudu – armastust, mehe ja
naise vahelist lähisuhet. See tekitab temas vastakaid tun-
deid, põhjustab ootamatut käitumist ning lõpeb pettumu-
sega. Midagi lapsepõlvest puruneb.

*Nõrk tuuleke libistas toome laduul, ja viimsed õied varisesid. Viimsed – ning nüüd
polnud neist enam tühtegi üleval. Puud mustasid tumeroheliselt. All oli aga maa valge
nagu vaikselt talveõhtul. Ja sel valgel vaibal põlvitas väike tüdruk, närbunud nelgilill
juustes, ja ta rind värises valus, nagu väriseb ohvri süda, mis põleb kuskil taevaranna
altaril ning mida jumalad pole vastu võtnud.*

„Inimesesööjad” on traagilise armastuse lugu. Samamoodi
nagu eelmise novelli peategelane, hakkavad lapsed aimama
täiskasvanute elu keerukust. Jaani õe Juuli enestapp paneb
lapsi mõtlema traagilise armastuse ja surma peale. Ent laste
vahel valitseb ühtekuuluvus ja poolehoid. Tänu sellele on
võimalik rasketes küsimustes ühiselt selgust otsida ja leina-
vat kaaslast toetada.

„Ma olen mõelnud, miks tappis Juuli enese, mis ajas ta surma?”

*„Kas sa seda ei tea?” vastas tütarlaps last kiigutades. „Ta ei võinud elada,” ütles ta.
„Viinameister oli ta maha jätnud.”*

„Jah,” vastas pois mõttes. „Kuid sellepärast poleks tarvis olnud surra.”

„Minu ema ütles, et ta oleks lapse saanud,” vastas jälle tütarlaps.

*„Lapse?” imestas poisikene. See tuli talle nii ootamata, et ta vait jäi. „Mispärast
lapse?” küsis ta.*

„Sellepärast, et ta oli viinameistrit armastanud,” vastas tütarlaps.

*Armastanud – seda sõna oli Jaan küllalt kuulnud, samuti nagu oli kuulnud kõnel-
davat lapsesaamisest. Kuid sündisid siis lapsed armastusest ja mindi siis laste pärast
surma?*

„Miks ta siis armastas, kui see nii halvasti lõpeb?” küsis ta.

*„Ei või midagi armastuse vastu,” vastas tütarlaps. „Kui see tuleb, ei või keegi selle
vastu.”*

„Maailma lõpus” on traagilise, seekord küll suure vastas-
tikuse armastuse lugu. Muinasjutulisel saarel kohtab mere-
sõitjast noormees hiiglaneitsit, kellesse armub ja kelle
armastuse võidab. Armastus osutub noormehe jaoks aga
liiga nõudlikuks, koormavaks, väljakannatamatuks. Noor-
mees tapab oma armastatu ning põgeneb, kuid jääb kaota-
tut igavesti leinama.

*„Mis olid mulle veel inimese mõtted ja ettevõtted! Mis oli
mulle veel inimtütre armastus!”*

„Inimese vari” on – vähemalt näiliselt – raisatud armastuse
lugu. Nn saatuse iroonia tõttu (ettearvamatu, kõike pea peale
pöörav asjade kulg) saab emaarmastus osaks poja arvatavale
mõrtsukale. „Keda, keda olen ma armastanud, keda matnud,
keda leinanud?” küsib ahastav Maret.

Kõigis neljas novellis esineb armastus võimsa ja saatusliku
jõuna – elujõuna, mis puutub kokku oma suure vastandi
surmaga. Surmata võib nii ühepoolne kui vastastikune
armastus, või siis sekkub saatus nii, et enam ei ole selge,
keda armastatakse. Kuigi armastus lõpeb Tuglase novelli-
des pea alati traagiliselt, ei tähenda see moraalselt kaotust.
Ema Mareti armastus tõstab inimesevääriliseks – olgugi
elu viimasteks türikesteks hetkedeks – inimnäota olendi,
„inimese varju”. „Inimesesööjates” annab häbenev tütar-
laps Miili seljast oma seeliku, et soojendada vapustatud
ja külmetavat sõpra. Armastus, eriti kui selles leidub
omakasupüüdmatud hoolivust, jääb ka Tuglase novellide
karmis maailmas alistamatuks jõuks.

Tegelased

Eespool tutvustatud novellide tegelaskond on mitme-
kesine – lastest elatanud emani. Pole juhus, et Tuglase
novellide tegelased on sageli lapsed. Nende pilk maailmale
on vahetum ja siiram kui täiskasvanutel. See vastuoluline ja
võõristav, millega täiskasvanute maailmas ollakse leppinud,
elustub taas laste avastusliku pilgu all ja paneb küsima: mis
see on ja miks see nii on?

Miljöö

Tuglase novellid on mitmekesised ka miljöökujutuse, selles sisalduva **realistliku ja fantastilise** elemendi poolest. Üks novellidest, „Maailma lõpus”, on täiesti muinasjutuline, arendades edasi rahvuseepose „Kalevipoeg” XXVI lugu reisist maailma lõppu. Ülejäänud kolme novelli tegevuspaigaks on küll põhijoontes reaalne maailm, kuid näiteks nende loodusmaastikes peegeldub müütiline üldistustaotlus.

Tuglase novellide **pildiline** pool on väga oluline. Sümboli tähenduse omandavad ka esiletoodud värvid. Kõige rikkalikumat ning novelli seisukohalt arenduslikku rolli võib näha novelli „Maailma lõpus” värvikasutuses. Hävitavaks kireks kasvanud armastust sümboliseerivad lopsakad, lihalikud taimed oma verevärviga, millele vastanduvad teised eredad toonid.

Terved alad olid kaetud lilledega, mille hügelõiekarikad olid inimese naha värvi. Nad murdusid jala all ja paljastasid sisu, mis oli verine kui toores liha ning lõhnas raipe järgi. Nende räpakas-punased kausid piirasid meid kõikjalt. [---]

Kaljusein hargus sammaste reaks, mida katsid lopsakad vüüdid, ja nende taga avanäs hüglakoobas, mille kohal kõrgenes hall mägi põlismetsaga.

Laest rippusid rusked ja punased rahnud. Rohelised ja sinised sambad kandsid võlvi. Seinad keerlesid tuhandes käärus, hämarusse kadudes.

Kõige taga kõrgenes aga nelinurkne kaljusäng maani lohkavate sammalpatjadega. Ning kõik see õhtuse mere virvendavas valguses: veripunane, lilla ja tumeroheline! See oli iha kohutav tempel, naudingute hüglavoodi veripunaste ning süsimustade vaipade all.

VABADUSE JA SURMA teema avaldub novellides „Popi ja Huhuu”, „Taevased ratsanikud”, „Vabadus ja surm” ning „Merineitsi”.

„**Popi ja Huhuu**” on oskamatult kasutatud vabaduse lugu, kuid ka alistuva headuse ning võimuka kurjuse lugu. Tegelesteks on **Isand** (peremees) ning tema loomad: koer **Popi** ja ahv **Huhuu**. Ühel päeval ei tule Isand enam koju ning loomad jäävad omapäi. Huhuu pääseb puurist ning asub Isanda asemel Popit käsutama. Loomad hakkavad majas omatahtsi tegutsema ning järk-järgult vallandub kaos, lõpuks katastroof. Tuglas on toimuvat kujutanud lihtsamelise Popi vaatepunktist.

Ja tema aju pimenes. Ta mälu jäi väga nõrgaks ja ta ei suutnud enam vahet teha mineviiku ja oleviiku, tõe ning viirastuse vahel.

Ta kaotas sideme endisega. Tal oli veel hämar mälestus mineviiku õnnelikust elust, Heast Isandast ja kaugest Kuldest Ajast. Aga see oli viirastuslik, oli niisama nagu uni ning pildid.

Lembit Peterson ja Urmas Kibuspuu elustasid Popi ja Huhuu laval 1975. aastal.

„**Taevased ratsanikud**” on vägivallega võidetud hetkelise vabaduse lugu. Peategelane on alaarenenud kodutu poiss **Bova**, kes ei suuda enam taluda nälga ja alandust, ta kägistab oma rändartistist peremehe ning sukeldub tema rahaga söökidest, jookidest ja naudingutest rikkasse ööellu. Hommikul kägistab ahv omakorda Bova. Täenduslik on poisi surmaeelne unenägu.

Bova tõusis põhjatust sügavusest lõputuid treppe mööda. Nad keerlesid läbi mustade maakihtide, nõtkuvate käsipuude ning nii kitsaste astmetega, et neile sündisid ainult varbad.

Bova ruttas surmahirmus, sest tema taga kostis sügavusest kohutav hääl, mis kähistas lõõtsutades: „Ära jäta mind! Ära jäta mind!”

Veri tilkus Bova varvastest, ta käed olid rakkudes, kuid ta ruttas.

Viimaks ometi jõudis ta maapinnale. See toimus suurel turul, hügelauvärava all. Oli õõ, väljak tühi.

Kuid kui ta ümber vaatas, nägi ta, kuus tema järel must karvane pea hakkas maapinnale tõusma, läilalt ulgudes: „Ära jäta mind! Ära jäta mind!”

Bova ronis surmahirmus auvärava harjale ja hüppas hiigelhobuse selga. See tõusis võimsail kabjalöögel õhku. Ta lakķ lainetas ja ratsutaja mantel laius kui puri.

Kuid siis kuulis Bova enese taga tuule kohinat. Ta vaatas üle õla ja nägi, kuis kole elukas teise hobuse seljas ta järel kihutas, kogu aeg mõirates: „Ära jäta mind! Ära jäta mind!”

Ja kuidas ka Bova jõudu pingutas, kuid vahe tema ja tagaajaja vahel vähenes silmanähtavalt. Ta hüppas püsti, ta oleķs tahtnud end hobuse lakķa peita, selle kõrva pugeda.

Kuid seal pani koletiķ karvase ķäpa ta õlale.

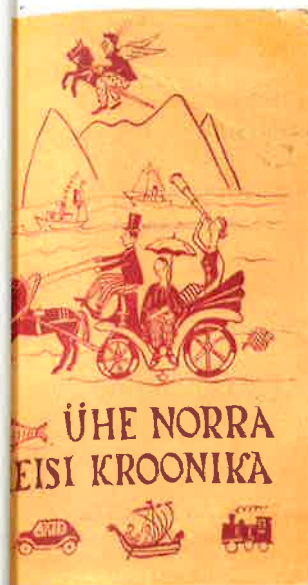
„Vabadus ja surm” on samuti lugu sellest, et tõelist vabadust on võimatu saavutada kurjuse ja vägivaldaga abil, et inimene ei suuda vabadust õigesti kasutada. Hobusevaras Rannus põgeneb maa-aluse salakäigu kaudu vanglast. Sellega lõpuks toime tulnud, tapab nälginud ning hullunud Rannus esimese ettejuhtunud inimese, et saada tolle käest leivatükki. See aga ei päästa teda ennastki surmast.

Tähendusrikas on linnas sagivate inimeste – tegelikult ühiskonna – võrdlemine sipelgapesaga, kui Rannus salakäigu avast alla linna vaatab:

Oh, need sipelgad seal all on halastamatud! Nad hävitavad kõik, kes nendega ühes ei ehita. Õnnetu see, kes nende vastu mässu tõstab! Nad pigistavad selle eneste keskelt välja, nagu pigistatakse mäda veri tervest liikmest. Nad pistavad selle puuri, panevad trellide taha ning toidavad oda otsast.

„Merineitsi” on võimu ja vabaduse, vägivaldse inimühiskonna ning igavese looduse lugu. Saareriigi võimukas pealik Kaspar Punane on oma pulmapäeval püüdnud võrku kauni merineitsi. Vägivald puutumatu loodust esindava Merineitsi kallal äratav vastumeelsust Kasparit ustavalt teeninud pillimehes Kurdises. Kui Merineitsil õnnestub Kaspari käest merre põgeneda, järgneb Kurdis talle. Suur Ema Loodus tundub Kurdisele palju omasem kui inimeste maa.

Tuglase novellides kordub mõte inimese piiratud vabadusest, võimatusest oma saatust valida ja muuta. Inimese elusaatuse keskele tähendusele Tuglase loomingus osutab tema ühe tähtsama novellikogu „Saatus” pealkiri, samuti paljud ilmekad, novellide tegevustikus väljajoonistuvad elu- ja saatusekujundid: maa-aluses labüridis ekslev vang („Vabadus ja surm”), tuimalt ja harjumuspäraselt oma pere-mehele järgnev poiss või pimesi kuuletuvad loomad („Taevased ratsanikud”, „Popi ja Huhuu”), ka näiteks tabamatu kuldse rõnga järel jooksvad lapsed („Kuldne rõngas”). Et oma tahtmist saavutada, peab tegelane vastu hakkama, headusest lahti ütlemata, isegi vägivaldaga kasutama. Kuid kurjuse ja vägivaldaga saavutatud vabadus on üürike.

Tuglas tõi eesti kirjandusse ka kunstilise reisikirja.

Tegelased

Viimase nelja novelli tegelaskonnas etendavad silmapaistvat osa loomad ning ka mõned mütoloogilised olendid, näiteks koer, ahvid, hobused (viimased esinevad „Vabaduses ja surmas” ning „Taevastes ratsanikes”), Merineitsi. Ühelt poolt omistab Tuglas neile teatud allegoorilisi tähendusi: ahv tähendab kurjust, hobune surma. Teiselt poolt on loomtegelaste (eriti näiteks Popi) roll mõneti samasugune kui laste osa. Tegelasena eelistab Tuglase nii mõnigi kord olen- deid, kes pole mõistus- ja harjumuspärasest elust rikutud ning tajuvad maailma varjatud külgi vaistlikult paremini.

Miljö

Fantastika ja mitmesugused kujutluspildid mängivad neis neljas novellis tähtsat osa. „Merineitsi” on loodusemüütiline, „Popi ja Huhuu” iseloomustab loomajuttude kujundlikkus, „Taevastes ratsanikes” valitsevad unenäolisus ja unenäod. Kõigis novellides on küll ka realistlikke detaile, ent üldine õhkkond on siiski ebareaalne, viirastuslik, uusromantiliselt kujutluslik.

FAKTE JA VÄITEID

Nooreestlane Friedebert Tuglas pani aluse eesti uusromantilisele proosale ja kujundas kunstinõudliku novelli.

Kogu Tuglase ilukirjanduslik looming on meie kirjandusloo seisukohalt märkimisväärne, omas laadis esinduslik ja heatasemeline.

Tuglase novelliraamatuid: „Hingemaa” 1906, „Saatus” 1917, „Raskuse vaim” 1920.

Tuglase romaanid: „Felix Ormusson” 1915, „Väike Illimar” 1937.

Tuglas tõi eesti kirjandusse kunstilise reisikirja: „Teekond Hispaania”, „Teekond Põhja-Aafrika”, „Ühe Norra reisi kroonika”.

Tähtis on Tuglase tegevus kriitikuna, samuti eesti kirjanduselu eestvedajana ja korraldajana.

Tuglas kirjutas Juhan Liivist monograafia.

Igal aastal antakse välja Tuglase novelliauhind.

Tallinnas Nõmmel Tuglase viimases elupaigas asub Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus.

LISALUGEMIST

Aleksander Aspel. Kirjad Pariisist. Tartu: Ilmamaa, 2000

Toomas Liiv. Proosast. Tallinn: Virgela 1997

Ants Oras. Friedebert Tuglase ilukirjanduslik looming. Tartu: EÜS Veljesto Kirjastus, 1997

Elo Tuglas. Tartu päevik: 1928–1941. Tallinn: Faatum, 1996

Friedebert Tuglas. Rahutu rada: elu- ja kirjandusloolist. Tallinn: Eesti Raamat, 1973